

blick über einschlägige Quellen und Beiträge unter Beweis gestellt. Die „Kleine Reihe des Sorbischen Instituts“ ist um eine solide, anregende Untersuchung bereichert worden.

Wilhelm Zeil

Timo Meškank: Kultura w službje totalitarneho režima. Wo wobstejnoscach w Serbach 1948–1989. Ludowe nakładnistwo Domowina: Budyšin 2011, 248 s.

Timo Meškank (nar. 1965), kiž skutkuje jako řešespytnik a historikar w Inštituće za sorabistiku Lipsčanskeje uniwersity, je nazymu 2011 serbskorěčnu studiju wo „stawiznach časoweje doby mjez 1948 a 1989“ předpoložil (s. 9). Hinak hač podtitl podawa, njejedna so jenož wo powójsku situaciju „w Serbach“, als zdobom w Čěskej (w Słowakskej jenož wuwzačnje). Hłowny wobstatk brošurowaneho wudača tworja tři kapitile, kotrež tež temporerne rjadowanje postajeja: „1 Doba stalinizma a natwara zakładow socializma (1948–1959)“; „2 Doba zakótwjenja systema a duchowneho wuwólnjenja (1959–1969)“; „3 Doba normalizacije a skótnjenja režima (1969–1989)“. Na kóncu scěhuje „Dosłowo“, kotrež je skoro tak wobšěrne kaž centralne kapitile same, to rěka něhdže 40 čiščanych stron. Kajke hoberske mnóstwo materiala awtor wužiwaše a hódnoćeše, to dopokazuja nimale 700 přispomnjenjow k tekstej (s. 211–235). Z nich spózna je čitar zakładne žórła, a tohodla bu zapis literatury – z prawom – zalutowany. Štó so hdy cituje a z čim, to wšak čitarja druhdy překwapja, bychy džě tež druge konkluzije móžne byli. Knihu zakonči register („Zapis mjenow“, s. 236–248), kiž je swědomiće wobdžěłany; na 870 mjenow přińdže lědma džesatk zmylkow. Štóž publikaciju studuje, zhoni mnohe njeznate abo lědma znate fakty ze Serbow před towaršnostnym přewrótom 1989/90, namaka sebjewědomu interpretaciju wuchodoněmskeho komunistiskeho hibanja a zeznaje nimo toho argumenty za doskónčne wotstronjenje Domowiny – znajmjeńša jako politiskeje organizacije. Přetož kaž hižo Leoš Šatava w přenjej recensiji zwěsći: „Skerje hač wo stawizniske džěło jedna so wo rozžahlu wobskóržbu komunistiskeje totality.“¹

Na absuradne moto čěskeho lyrikarja [?] Egon Bondyja (s. 5) scěhuje „Zawod“, kotryž je drje awtor krótko do wuńdženja knihi post festum napisał. Přidam, zo mam z tutym pječstronskim předsłowom wulke problemy. Na příklad s. 9: Su wšě powójske lětdžesatki džensa hišće „načasne stawizny“? Trjechi to, zo definuja Němcy NDRsku dobu (1949–1989) jako „SED-Diktatur“ – Serbja pak jako „čas NDR“? Steješe tuta doba pola nas pod „komunistiskim knjejstwom“? (Jako šulerjo wočakowachmy komunizm hakle po léce 1980, wón pak ženje njepríńdže.) Njeje tež džiwadło – pódlá literatury, hudźby a molerstwa – hałužka wuměłstwa? A zo předstaja awtor w swojej studiji pódlá serbskeho pismowstwa (bjez pokiwa we wobsahu!) tež wuwice w čěskej literaturje, tole hodži so jenož z jeho fachowej specializaciju – jako bohémist – wujasníc; ale ja – jako polonist (nuzowany k slawistice něhdy přez totalitarny stat) – bych při-runowanje z Pólskej preferował: Praske nalěčo lěta 1968 bě historisce předčasne, mjeztym zo je njewotwisne pólske džěłarnistwo Solidarność změnu systema 1980/81 woprawdže zahajiło a cyle na kóncu tež Čechow a Słowakow na „somočany“ puć sobu storhnyło. Njebě pak mi dotal wědome, kajki wliw mějachu na europske politiske wuwice někotři Serbja, „jako Boha na měrowych modlitwach ewangelskeje cyrkwe wo

¹ Leoš Šatava: Stawiznopisna nowostka Tima Meškanka. W: Rozhlad 61 (2011) 12, s. 23.

jeho [Havela] wuswobodženje z jastwa prošachu“ (s. 11). Dalše diferencěrowanje w detailach, lěpše systematizowanje a mjenje kašćikowanja bychu publikaciji w cyłku tyły.

Na kóncu „Zawoda“ wopisuje Meškank dónt ludži w stalinistiskej Ruskej („kiž džěchu k rězu“, tak kaž tež Polak Tadeusz Rózewicz – wězo wo němskich okupantach – pisaše: [tu němsce] „ich entkam, als ich zum Schlachten geführt ward“). A njejacpy, bjez přechoda, spomni awtor na s. 12, zo je tajki „totalitarny režim“ tež Serbow potrjehił. Džakowano Institutej Hanny Arendt mjeztym wěmy, zo su z tutym wědomostnym etiketom fašizm/nacionalsocializm a socializm/komunizm měnjene. Čitar wšak so praša, hač budže awtor wobaj systemaj nětko charakterizować ... Najprjedy jenož strózbje konstatuje, zo je „pod socialistiskimi poměrami“ (tak mjenowaše to Pawoł Nedo) „propagowana narodnostna politika zwrěšćila“ (s. 12), haj wotnarodnjenje bě samo „zaruka za zděrženje a skrućenje mocy“ stalinistow we Łužicy (s. 70). Porno tomu zdawa so, zo njeje „mytiski aktant“ *fašizm* (kiž měješe jeno 12 lět čas) proces asimilacije tak jara wowliwował. Njewědžeše Meškank – kotryž je w Lipsku wotrostł –, zo přestachu w 30tych lětach na čišć wyšnosće na př. w Kulowje mnozy starši ze swojimi džěćimi serbować? Cyła generacija je tehdom mjeńšinowu rěč zhubila, hustodóš tež identitu. Na druhej stronje dyrjbu stawiznarnej wurjadny pomjatk wobswědčić: Wón cituje na s. 13 po słowje z rozmołwy mjez superintendentom Gerhardom Wirthom a „našim džědom“ Janom Meškankom, to rěka z rozmołwy, kotruž bě jako šěsćlětny hólčec dožiwił (potajkim 1971).

Tři zakladne kapitule su stajnje do 6–10 čislowanych wotrězkow rozrjadowane. K prašenjam pohnuwaja čitarja dwudžělné hłowne nadpisma runje tak kaž lětoličby. Zhonimy w teksće, zo je z kapitlom „2 Doba (...) duchowneho wuwólnjenja“ wuraznje ČSSR měnjena, nic wuchodna Němska abo Łužica, hdžež začahny tola hakle po 1970 liberalniša atmosfera. (Při tym wobchadza awtor z českej totalitarnej realitu zwjetša smilnje.) Rozdžělenje fazow 1948–1959, 1959–1969 a 1969–1989 skutkuje woluntaristisce, wone funguje hižo politisce abo geografisce jenož zdžěla, kulturelnje abo kulturnopolitisce (hlej titl knihi) hišće mjenje. A wone njeje k tomu připomhało, zo je wosrjedź kapitlow dóšlo k logiskemu slědej wobjednanych temow a předmjetow. Argumenty su často wótre, ale lědma wěcownje sortěrowane.

W přěnim kapitlu wopisuje awtor chronologisce stawizny Serbow a Čechow do lěta 1950, potom – wot s. 35 – rěč přińdže na kulturu a nakładnistwa. Na založenje drustwa Domowina – čišćernja a nakład sčěhuje Ludowe nakładnistwo Domowina, kotrehož politisku liniju spyta slědžer přewažnje na přikładze přeložkow z českeje literatury pokazać. Dokelž koncentruje so na dwělomnu, přešěroku kategoriju „socialistiski realizm“ (wona so wotnětko husćišo jewi), prócuje so tu a tam wo jeje literarnoteoretiske zarjadowanje. Porok oportunitizma serbskim spisowacelam pak dže do prózdneho, dokelž da so metoda (hlej Jurij Koch, s. 206) na jednotliwym džěle sčězka dopokazać. Připódlu zhoni čitar woprawdže wjele wo šulstwje, wo stawizniskich slědženjach a wo kulturnej politice w Serbach, při čimž awtor serbsku „ponój“ rady zwróći, to rěka z džzensnišeje pozicije stare rozsudy prosće zasudza. K čemu ma tu wotrězk wo recepciji českeje dramatiky přez serbske powołańske dźiwadło mjez 1948 a 1988 služić (s. 82/83), njeje so mi wotkryło.

Kapitl 2 (1959–1969) započina so z prikladami zajeća opozicionelnych Serbow (s. 85) – potajkim Hinca Šolty-Lauterbachskeho² a Pawoła Nalija, kotrejuž dónt znajemy nic jenož ze zběrnika „Zatajena njeprawda“³. Přeni podawk ležeše hižo w léće 1958. Do kapitla słuša wězo kolektiwizacija ratarstwa – byrnjež kniha poprawom wo kulturje jednała –, kotruž je Edmund Pjeh swój čas nadrobnje wopisował.⁴ Sčěhuja informacije mj. dr. k institucionelnej sorabistice, ke Kołu serbskich spisowacelow, k džěčacej literaturje a zaso k wuwicu w Čěskosłowakskej. Za lěta pod Dubčekom (1963–1968) běch wjace informacijow wočakował hač stare wotličnja. Hdy by naš zhromadny idol mjenujcy tehdom dobył, by politiski přewrót we Wuchodnej Europje 20 lět zašo nastupił – ale tomu nohcnyše swój čas nic jenož Brežnjew (Meškank: Brežnev) zadžěwać. Dolho přemyslować dyrbjach wo zwažliwym twjerdženju na s. 103: „Asimilaciji Serbow wotewěrachu so nětko tež z pomocu wědomostneho slědženja šěroko wrota.“ Kaž so zda, je awtor měńjenja, zo bychu so Serbja a Domowina w swoim položnju mjez NDR a ČSSR industrializaciji a kolektiwizaciji bjeze wšeho wuhibać móhli (přir. s. 132/33), hdy bychu to chcyli.

Třeća stawizniska faza, kotruž je Meškank jako student twarstwa zdžěla sam w NDR dožiwił (1969–1989), je w knize najbóle emocionalnje zwobraznjena. Wědomostny duktus bóle a bóle wróco stupi. Druhdy klinči pojednanje nětko kaž skórzba potrjeheneho, byrnjež so awtorowe ja z přěnim słowom studije wuraznje jako „stawiznar“ definował. (Rady wón tohodla na serbskich zarjadowanjach „časowych swědkow“ k tomu namołwja, zo bychu woni swoje interpretacije zašłosće zjawnje poskićili.) Tak wo tym powěda, zo w serbskich medijach „wuchwalowachu juskajcy zahnaće (...) konterrewolucije“ (s. 126), zo swědči awtobiografiska kniha Jürgena Fuchsa z lěta 1978 „wo nječłowjeskosći totalitarneho režima w NDR“ (s. 146; „njeprawniski stat“ je drje přemało). Jeho specialita su spowšitkownjenja, wo kotrychž by so dale diskutować dyrbjalo: „Swětonahladne wusměrjenje přewzachu neostalinisća“ [w NDR po 1956/57] (s. 76); z nowin bu znate, „zo je serbski džělačer jenož hač k wrotam zawoda serbsce rěčał“ (s. 102); w juniju 1968 je přez 244 000 staćanow NDR do Čěskosłowakskeje pućowało, „zo bychu so tam swobodneho ducha nasrěbali“ (s. 122) [Njeje snadź tola džěl z nich pola Čechow druge wěcy pytał?]. Přičina za skósnjene literarne tworjenje [w Serbach w 70tych lětach] „bě oficialnje dale plaćiwa kongruenca [!] serbskosće a socrealizma na wumělskim polu“ (s. 138). Na 20 stronach rysuje awtor NDRsku politiku po VIII. zjězdze SED 1971; tu dže hłownje wo literaturu, potajkim wo kulturu, tu sčěhuja tež zajimawe powěsće a originelne mysle. Na přikladže Wórše Meškankec-Dahmsoweje hodži so wotčitać, zo njeběše *kóždy* za serbstwo zhubjeny, kiž čekny z priwatnych přičin do zapada (s. 181). Ale prašenje asimilacije je – po mojim zdaću – najwjětše njedorozumjenje tutoho angažowanego rozkładowanja. Wězo bě Jurja Grósowe heslo čisty njezmysl: „Serbja móža jenož w socializmje žiwi być.“ (Wone džěše samo na Neda wróco.) Ale napřećiwne twjerdženje, zo *njemóža* Serbja w socializmje (abo komunizmje?) přežiwić, njeje na žadyn pad mudřiše. Čehodla asimiluja so Sewjerni Frizojo abo Retoromanojo, hdyž su Łužiscy Serbja jeniće z politisko-ideologiskich přičin (pječa z politiskeho protesta) swoju wosebitu identitu wotpožili? A čehodla traje

² Heinz Schulze-Šolta: Mundtot gemacht. Ein sorbischer Redakteur in den Fängen der Staatssicherheit. Bautzen/Budyšin 2003 (= Kleine Reihe des Sorbischen Instituts; 5), 59 s.

³ Zatajena njeprawda. Politisce přescěhany w Serbach mjez 1945 a 1989. Zestajał a zawod napisał Michał Nuk. Budyšin 2004, s. 58–71.

⁴ Edmund Pech: Die Sorbenpolitik der DDR 1949–1970. Anspruch und Wirklichkeit. Bautzen/Budyšin 1999 (= Schriften des Sorbischen Instituts; 21), wos. s. 200–224.

etniska asimilacija džensa dale? Připódlu prajene: Akceptuju, zo njewopřija tute esejisti-ske džělo žórła a dokumenty. Ale bych rady statistiku wo tym čitał, kak wupadaše wob-džělenje šulerjow na młodžinskej swjećbje w serbskim sydlenkim rumje, a što smě-džeše tež bjez toho na SRWŠ abo na uniwersiće wuknyć (přir. s. 184). Přetož w Budyši-nje abo w Kanecach (pola Kamjenca) běše prezenca na statnym slubje w 60tych lětach přiwšěm dobrowólna. Wěsta ciwilna kuraža njebě wšak hižo tehdom na škodu.

We wobšěrnym „Dosłowje“ namakamy dalše tezy, kotraž čitarja k sobumyslenju wužaduja. Tu da awtor sam wšelake stawizniske wudospołnjenja. Džiwam so, zo iden-tiće džensnišich Serbow tak mało dowěrja. Ke charakterizowanju fašistiskich a komu-nistiskich režimow cituje Zbigniewa Brzezinskeho, Zbigniewa Herberta, Czesława Mi-łosza (potajkim tola někotrych Polakow!) a Milovana Đilasa z Juhosłowjanskeje, zwjet-ša ze spisami z 50tych lět. Ja so tu radšo dzeržu mjezynarodneje chroniki „Schwarzbuch des Kommunismus“⁵, tež hdyž tam Serbja jako wopory njewustupuja. Aktualniše dopóznaća steja tohorunja pola wodžaceho němskeho socialneho stawiznarja Hansa-Ulricha Wehlera k dispoziciji. Wón je w pjatym zwjazku swojeje „Deutsche Gesell-schaftsgeschichte“ („Bundesrepublik und DDR“) po doholětnych slědženjach zwěsćił, zo je „eine schlichte Gleichsetzung der beiden deutschen Diktaturen nicht zulässig“, „da einige Unterschiede so auffällig sind“.⁶ A zda so mi kusk zwažliwe, po 60 lětach wě-domostnych prócowanjow „zakładne rysy serbskosće“ na předmoderne znamjo wob-mjezować, kaž Meškank: „Serbja su apolitiscy a křesćanscy.“ (s. 188) Tu kaž w dalšim paruju wěru do toho, zo móže so narodna identita tež změnić, zo móže (ale njetrjeba) to džensa „multipelna“ abo „hybridna“ identita być. Powójnski dogmatiski socializm jednaše zawěsće po dewizy: „Štóz njeje za nas, je přećiwo nam.“ Ale zmysł teje sady bě so najpozdzišo w Honeckerowej dobjje wobroćił, telko móžu jako „swědk“ woneho časa awtorej slubić. A džensa, hdyž je so socializm/komunizm sypnył, mam demonizowanje „něhdyšeje NDR“ (abo „jeje“ Domowiny) za zbytny a njeproduktiwny. Prjedawši disi-denća z Lipska, Jeny abo Wittenberga su sej swoju duchownu swobodu dawno wróčo zdobyli. A serbski superintendent Wirth, kotryž Meškankej wjackróć za kritiske wu-prajenja rukować dyrbi, njeje so před žanym totalitarizmom bojał: ani před gestapo ani před stasi, kotrejž wěnuje awtor poslednje 10 stron knihi. (Ale wo tym planuje mjeztym dalšu zasadnu publikaciju.)

Drje ľahodnu, ale kurioznu tezu je awtor na přikładže citata z mojeho pjera z lěta 2009 nastajił (abo citował?): „Kompromis njebě w tehdyšej dobjje [1948–1988] móžny.“ (s. 206) Kak bychmy jako multiplikatorojo słowjanskich rěčow a literaturow skutkować měli, hdyž „režim“ nam njeby kompromisy zmóžnił – a my jemu? Samo zemrěty Václav Havel definowaše sebje wědomje jako wopor a nošer stareho systema. Jako nje-wodajomny fauxpas wobhladuju skónčnje ranjace přispomnjenje na s. 132, jako by so Lipšćanski rěčespytnik Hinc Šewc po zakročěnjju wójskow Waršawskeho pakta do ČSSR „toho wzdał, svojim džěćom serbsku rěč dale posrědkować“. Wot hdy wozjewja stawiznar blady město toho, zo by so wobhonil? Šewcowa džowka Anja Karichowa njeby 1992–2003 jako zamołwita redaktorka časopisa „Płomjo“/„Płomje“ džělać móhła, hdy by sej swoju maćernorěčnu kompetencu pola němskorěčnjeje maćerje abo w Lip-šćanskej šuli zdobyła.

⁵ Stéphane Courtois a dr.: Das Schwarzbuch des Kommunismus. Unterdrückung, Verbrechen und Terror. München 1998, 987 s.

⁶ Hans-Ulrich Wehler: Deutsche Gesellschaftsgeschichte. 5. Band: Bundesrepublik und DDR 1949–1990. München 2008, s. 419.

Po mojim mēnjenju je tuta studija prēni serbski pŕiklad za t. mj. „Enthüllungsliteratur“, kotraž so chroble nad druhich pozbēhuje, bjeztoho zo spyta rozumić, što (wšo) žiwjenje w totalitarnych wumēnjenjach woznamjenješe. Jednaćelka serbskeho nakładnistwa praješe na knižnej premjerje, zo mamy bolostne rozestajenja wo zašłosći zhromadnje znjesć. Wone budu ćim bolostniše, ćim wjace pŕedsudkow a poławernosćow do zjawnosće puščamy. Ale snano skrućimy z tutej metodu narodny cykľ a pŕinošujemy k rozrisanju aktualnych serbskich problemow.

Dietrich Scholze

Anna Walentynowicz: Solidarność – eine persönliche Geschichte. Herausgegeben und bearbeitet von Tytus Jaskułowski. V&R unipress: Göttingen 2012 (Hannah-Arendt-Institut. Berichte und Studien; 62), 209 S., 29 Abb. und 36 Dokumente

Die Protagonisten der politischen Umwälzungen im Polen der 80er-Jahre – Lech Wałęsa, Jacek Kuroń sowie deren Gegenspieler Wojciech Jaruzelski – sind unterdessen mit Biografien oder Erinnerungen auf dem deutschen Buchmarkt präsent. Es fehlte hier bislang die bekannteste Frau unter den einstigen polnischen Dissidenten: Anna Walentynowicz (1929–2010). Der Herausgeber der vorliegenden erzählten Autobiografie, der Dresdener Historiker Tytus Jaskułowski, bezeichnet die Werftarbeiterin in seiner Einführung als „oppositionelle Aktivistin, Bürgerrechtlerin, Mitbegründerin der Freien Gewerkschaften Solidarność, ‚Symbol des August 1980‘, ‚Ikone des polnischen Kampfes gegen den Kommunismus‘ usw.“ (S. 9). Hinzuzufügen wäre das Attribut „kleinste Kranführerin der Welt“, mit dem Anna W. – kaum einen Meter fünfzig groß – 2010 dank Volker Schlöndorffs Dokumentarfilm „Die Heldin von Danzig“ dem deutschsprachigen Fernsehpublikum bekannt wurde. In der Buchausgabe wird ihr Leben nahezu chronologisch dargestellt und im Rückblick erläutert, notiert jedoch hat sie den Text nicht selbst. Gestützt auf ein gutes Gedächtnis, berichtet sie stolz und selbstsicher aus ihrem langen Leben, das sie dem Kampf um Gerechtigkeit für die polnische Arbeiterklasse gewidmet hatte. Nach dem Scheitern des entsprechenden Editionsprojekts mit einem Warschauer Verlag hat sie ihre Erkenntnisse nämlich der Journalistin Anna Bazanowska in langen Gesprächen geschildert, der Krakauer Verlag Arcana veröffentlichte auf dieser Basis 2009 relativ vollständige Memoiren der einstigen Arbeiterin und Gewerkschafterin. Der Herausgeber hat diese Version für deutsche Leser bearbeitet, sieben längere Auszüge aus einer früheren Walentynowicz-Biografie des polnischen Schriftstellers Tomasz Jastrun eingebaut und fast 200 erklärende Anmerkungen beigegeben. 36 Dokumente bezeugen die wechselvolle Geschichte der Hauptperson zur Zeit der Volksrepublik Polen. Die kompetente Übersetzung stammt von der früheren Leipziger Slawistin Eva Wiese (vgl. S. 14).

Die spätere Elektroschweißerin und Kranführerin Hanka Walentynowicz, geborene Lubczyk, wird mit zehn Jahren – 1939 – im damals ostpolnischen Wolhynien (heute Ukraine) zur Waise: Der Vater fiel im Krieg, der Bruder wurde nach Russland verschleppt, die Mutter starb. Sie erlebt Okkupation, Befreiung und Vertreibung, muss bei Bauern schwer arbeiten. Nach dem Krieg gerät sie nach Danzig, zunächst ist sie Dienstmädchen, dann Arbeiterin. Den Vater ihres Sohns, der sie enttäuscht, heiratet sie nicht. Ein älterer Kollege rät ihr, zur Werft zu gehen und etwas zu lernen; im November 1950 ist es so weit. Anna vertraut der sog. Volksdemokratie, tritt in die Jugendorganisation ein und übernimmt Verantwortung beim Aufbau des Sozialismus. Dank einer